

Антоніна Фаріон-Мельник,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри безпеки та правоохоронної
діяльності

Західноукраїнського національного
університету

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0485-9563>

Юрій Мельник,

студент ВНЗ «Міжрегіональна Академія
управління персоналом», спеціальність
«Право»

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНА НЕЗАКОННОГО ЗБАГАЧЕННЯ В УКРАЇНІ

Досліджено особливості трактування в законодавстві України процесу незаконного набуття у власність посадовою особою активів, вартість яких перевищує її законні доходи, походження яких вона не може раціонально обґрунтувати. Розглянуто доцільність віднесення терміну “незаконне збагачення”, як складової до сукупності термінології кримінального кодексу та різновиду кримінального правопорушення. Зроблено аспекти наголос на причини, які спонукають посадових осіб до незаконного збагачення. Присвячено значну увагу окремим проблемним моментам пов’язаним з удосконаленням кримінальної відповідальності за незаконне збагачення та удосконалення елементів інституту незаконного збагачення.

Ключові слова: незаконне збагачення, кримінальне правопорушення, заідеологізованість, відповідальність, протидія, корисливість, корупція.

Farion-Melnyk A., Melnyk Yu.

The separate aspects of investigation the illegal enrichment in Ukraine

The article examines the interpretation peculiarities of the illicit enrichment in Ukrainian legislation, one of the most common crimes in modern criminology in many countries of the world, but due to its volatility, it is difficult to identify, and therefore, for the prevention of the crime, it is necessary to develop the comprehensive approach with the using of legislative instruments in combination with management tools. Due to the high level of possibility to cover this type of crime up, it is necessary to apply not only for methods of combating illicit enrichment, but also to minimize the reasons that act as the incentive to commit it.

The study emphasizes the definition of the term illicit enrichment as the illegal acquisition by an official of assets whose value exceeds legitimate income, the origin of which could not be rationally justified, which has been amended and supplemented by wording throughout the process of its criminalization due to a number of discrepancies with the basic state law. The author identifies the signs by which this type of crime can be identified, namely, the presence of a preliminary intent, the increase in the value of tangible assets which does not correspond to official income, and the absence of the reasonable explanation of the origin of assets. The author considers the expediency of including this phenomenon as a component of the criminal code terminology and a type of criminal offense, as well as establishing a clear distinction between illicit enrichment and other types of corruption crimes. Considerable attention is paid to the choice of methods of punishment for the acquisition of assets whose value contradicts the legitimate income, as well as to certain problematic issues related to the improvement of criminal liability for illicit enrichment.

In addition, the author has analyzed the results of the introduction of the institution of recognizing unjustified assets and their recovery into the State's revenue as an effective means of returning illegally acquired assets and an effective way to counteract the illicit enrichment.

Keywords: enrichment, criminal offense, responsibility, counteraction, self-interest, corruption.

Постановка проблеми. Корупція, незаконне збагачення, привласнення державної власності, розкрадання – синоніми, пов’язані із деструктивним явищем, притаманним національній економіці, яке, майже протягом чотирьох десятиріч, підриває демократичні принципи, спрямовані на світову інтеграцію,

та є протиправною діяльністю, яка поступово з локального перейшла на макрорівень, нівелюючи при цьому засади верховенства права, які є основою державотворення та сталого економічного розвитку. Незаконне збагачення є одним із найбільш поширених видів кримінальних злочинів сьогодення, проте через складність його ідентифікації та доведення, більшість дій пов'язаних із набуттям у власність активів, вартість яких перевищує законні доходи залишаються нерозкритими, а як відомо, некарність породжує подальше спонукання до вчинення протиправних дій. Навіть, не зважаючи, на прагнення суспільства до відкритості та прозорості в економічних процесах та значну протидію поширенню корупційних дій, рівень злочинів пов'язаних з незаконним збагаченням є досить високим. Розкриття таких видів злочинів є досить повільним процесом. Проблематичність у виборі методів протидії поширенню та зростанню кількості випадків незаконного збагачення спричинила розробку та застосування більш сучасніших підходів до формування антикорупційного законодавства.

Як на законодавчому, так і на практичному рівнях, виникають нюанси, пов'язані із проблемами ідентифікації та розкриття злочинів корупційного характеру. Ідентифікація незаконного збагачення є досить складною процедурою, найперше через відсутність належного інструментарію зі збиранням доказів, а визначення «нульової точки», тобто переліку всього, що перебувало у власності суб'єкта злочину на початковий період, майже не можливе, при цьому приховування корупційного майна довести досить проблематично. Прийнятті законодавчі акти протягом 15-ти річного терміну, також містять багато неточностей та розбіжностей з конституційними нормами.

Актуальність теми дослідження. Корупційні діяння, пов'язані із неправомірним набуттям у власність активів, є різновидом кримінального правопорушення, вони отримали назву «незаконного збагачення» і є найбільш небезпечною формою економічного збитку для держави. Оскільки, корупційні схеми набувають значних обертів, а незаконне збагачення тісно пов'язане із іншими формами протиправного діяння, то межа їхнього розповсюдження перетинає макрорівень. Світові спільноти вже мають значні напрацювання у протидії розповсюдженню цього явища, проте в Україні, через ряд чинників та комплекс факторів спонукання, даний процес перебуває на стадії стагнації, тобто на теоретико-методологічному етапі розробки та прийняття законодавчого базису. А, практичні застосування законних приписів в провадженні справ незаконного збагачення, історично мали багато суперечностей, і не тільки в їхньому тлумаченні, але й в розрізі з іншими законними нормативами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Корупційні прояви незаконного збагачення в різних розмірах та рівнях поширення, притаманні для багатьох форм суспільства. Стохастичність та неможливість точного відстеження процесу поширення цього явища та складність в доведенні складу злочину стали мотиваційним чинником для написання багатьох наукових досліджень. Зокрема, проблематиці формування антикорупційного законодавства присвячено праці В. М. Боркова, Л. П. Брич, О. О. Дудорова, В. М. Киричко, Т. Тертиченка, В. І. Тютюгіна, М. І. Хавронюка та О. В. Шемякіна. Дослідження процесу формування методів протидії різним корупційним видам злочинів та проблематики незаконного збагачення, знайшло відображення в працях відомих зарубіжних та українських науковців, таких як: Д. Кауфмана, Н. Стейт, Б. Г. Безгинського, О. П. Дяченка, М. О. Комарницької, О. С. Коробка, Т. Кравченко, В. Н. Кубальського, С. Пенькова, Н. О. Симоненка.

Метою статті є дослідження та відображення процесу формування законодавчої бази пов'язаної із незаконним збагаченням на національному рівні та формуванням практичних рекомендацій щодо протидії поширенню даного злочину.

Завданням наукової розвідки – відображення процесу формування законодавчої бази, від теоретико-методологічного підходу до практичного втілення в судову практику методів ідентифікації, визначення та застосування норм покарання за незаконне набуття у власність / збільшення активів посадовими особами, джерела походження яких не можна встановити та раціонально обґрунтувати.

Виклад основного матеріалу дослідження. Незаконне збагачення – це набуття особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, активів, вартість яких більше ніж на шість тисяч п'ятсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян перевищує її законні доходи [7]. Так трактує визначення незаконного збагачення стаття 368-5 КК України. Проте, до прийняття Конвенції ООН проти корупції у 2006 р., даний термін майже не використовувався в юридичній практиці. Аналізуючи об'єктивне визначення даного терміна, можна стверджувати, що незаконне збагачення має всі ознаки злочину: значне збільшення у вартості матеріальних активів, що не відповідає офіційним доходам, відсутність розумного пояснення щодо походження активів та умисел, а також об'єкт складу кримінального правопорушення. Об'єктом складу кримінального правопорушення незаконного збагачення є суспільні відносини,

посягання на які, становить суспільну сутність кримінального правопорушення та для охорони яких законодавець встановив відповідну кримінально-правову норму [2]. Отже, підтримуючи думку багатьох фахівців в галузі права, можна підкреслити, що незаконне збагачення є видом корупційного злочину, і даний термін повинен бути закріплений в юридичній термінології.

Насамперед, доречно проаналізувати законодавче підґрунтя, яке історично сформувалося за роки незалежності України, як наслідок намагання законодавчої влади протистояти поширенню феномену незаконного збагачення. Стартовим етапом у боротьбі із незаконним збагаченням можна відзначити ратифікацію Українським урядом у 2006 р. Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції, та подальшим прийняттям у 2009 році Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення», відповідно до якого КК України доповнено статтею про «Незаконне збагачення» (ст. 368-1 КК України, втратила чинність 05.01.2011), якою визначалася відповідальність за незаконне набуття у власність активів посадовими особами. Прийняття даного законодавства було вимогою ЄС, а також зобов'язанням України перед МВФ, закріпленим меморандумом. Цей етап став формуванням базису антикорупційного законодавства, яке призначене для встановлення невизначеностей в складній антикорупційній матерії, оскільки, чіткого взаємозв'язку, та чи є похідним незаконне збагачення від корупційних можливостей, так і не встановлено та не доведено.

Варто відзначити, що за весь період (2009-2021 рр.) в КК України було введено три статті – ст. 368-1, 368-2, та 368-5, які містили характеристику складових незаконного збагачення: визначення неправомірної вигоди, предмета, об'єктивної сторони злочину, характеру збагачення, розміру та відповідальності за незаконне збагачення. Стаття КК 368-2 стала корекційним доповненням до статті 368-1, вона пройшла декілька етапів редакцій та мала чинність протягом довшого періоду часу, ніж попередня стаття. Перший етап редакційних змін в статті 368-2 відбувся в 2011-2013 рр.: на початку, стаття 368-2 містила роз'яснення незаконного збагачення, як «одержання службовою особою неправомірної вигоди у значному розмірі (що перевищує 100 н.м.д.г.) або передача нею такої вигоди близьким родичам за відсутності ознак хабарництва», проте вже в 2013 р. комбінація «за відсутності ознак хабарництва» було замінено на «за відсутності ознак, зазначених у ст. 368 КК», тобто за відсутності одержання неправомірної вигоди (хабара) [5]. В 2014 р. вищевказана стаття набрала наступну поправку в ідентифікації незаконного збагачення – «набуття особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, у власність майна, вартість якого значно перевищує доходи особи, отримані із законних джерел, або передача нею такого майна близьким родичам», а у 2015 р. внесено редакційні зміни «... активів у значному розмірі, законність підстав набуття яких не підтверджено доказами ...».

У кінці 2019 р. було вчергове внесено зміни в антикорупційне законодавство, прийняттям Закону України № 263-ІХ з викладенням нової редакції попередньої статті з позначкою 368-5. Дана стаття вже більш конкретизована і містить деталізацію обсягу активів у фінансовому вимірі, а саме «набуття особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, активів, вартість яких більше ніж на шість тисяч п'ятсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян перевищує її законні доходи». Ця стаття, також передбачає конфіскацію активів посадових осіб у разі доведення складу злочину.

Першим проблемним аспектом у використанні прийнятого законодавства виявилось розмежування між корупційним діями (хабаром) та незаконним збагаченням. Довший час фахівці намагалися ідентифікувати відмінні характерні риси хабарництва та незаконного збагачення. Проте, в даних статтях не було приписано чітких ознак розмежування між одержанням хабара та незаконним збагаченням. В першому випадку виступають дві сторони – хабародавець та хабароодержувач, які виконують певні дії, використовуючи службове повноваження для отримання певної вигоди, факт, якого легко відстежується. В другому випадку, більшість фактів незаконного збагачення важко довести, оскільки ознакою незаконного збагачення є збільшення активів, а термін їхнього збільшення не встановлено згідно із законодавства, оскільки за певний період активи можуть бути реалізованими, або переданими іншим особам, що значно ускладнює процес ідентифікації складу злочину, а отже рівень розкриття незаконного збагачення є досить низьким (табл. 1).

Таблиця 1

Вироки по корупційних статтях 368-2 та 368-3, 2014-2021 рр. [6]

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
ст. 368-2	5	1	0	1	0	1		
ст. 368-5						0	0	0

Вище наголошено, що незаконне збагачення як вид кримінального злочину є досить складним для ідентифікації, через ряд причин, однією із яких є довготривала відсутність встановленого розміру (грошового еквіваленту), за яким можна визначити склад злочину, іншою причиною є термін набуття таких активів – місяць, рік..., а також складність довести незаконність набуття активів.

За результатами складності та наявності певних невідповідностей у практичному застосуванні, Конституційний Суд визнав статтю 368-2 невідповідною з конституційними нормами (рішення № 1-р/2019 від 26.02.2019) [12], оскільки сторона обвинувачення (держава) не виконувала свого обов'язку збирати докази законності підстав набуття особою у власність активів, при цьому надавала можливість перекладу цього обов'язку на сторону захисту, а це суперечить конституційному принципу презумпції невинуватості, а саме порушення припису частини другої статті 62 Конституції України щодо неприпустимості покладання на особу обов'язку доводити свою невинуватість у вчиненні злочину [10]. Тобто, стаття в заключній редакції суперечила презумпції невинуватості та перекладала тягар доказування із сторони обвинувачення на сторону захисту [9].

Як і попередні статті, заключна має певні складності у практичному застосуванні. Наприклад, не можна просто констатувати факт існування незаконних коштів чи активів, при цьому не з'ясувавши джерела їхнього походження. А для цього перевірки самої електронної декларації не є достатньо. Для встановлення джерел походження неправомірно набутих активів необхідно провести більш детальну перевірку із залученням певних компетентних органів, що значно ускладнює доведення складу злочину.

Покарання за незаконне збагачення є однією із основних пунктів проведеного дослідження. Так, у статті 368-2 Кримінального кодексу було передбачено відповідальність за незаконне збагачення позбавленням волі на певний строк та позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю. До підозрюваних за цією статтею осіб могли застосовуватися запобіжні заходи у вигляді домашнього арешту та тримання під вартою [8]. У 2015 р. було запроваджено кримінальну відповідальність за незаконне збагачення відповідно до вимог ЄС на виконання Плану дій з візової лібералізації, а також одним із зобов'язань України перед МВФ, закріпленим меморандумом. Стаття 368-5 передбачає покарання за незаконне збагачення у вигляді позбавленням волі на строк від 5-10 років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

З появою закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів» від 21 жовтня 2019 р. № 263-IX [11], виникла нова форма покарання за незаконне збагачення – стягнення в дохід держави активу, який визнаний незаконно набути (необґрунтованим), ця процедура отримала неформальну назву в юридичній термінології «цивільна конфіскація» та стала новим інструментом в антикорупційній політиці. Наслідуючи кращі світові практики, було запроваджено інститут визнання необґрунтованими активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та стягнення таких активів у дохід держави [4]. Функції збору інформації про появу таких активів та доказів їх необґрунтованості покладено на Національне антикорупційне бюро України та Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру. Збір доказів виконує, в даному випадку, сторона обвинувачення. Основним доказом наявності чи відсутності незаконних активів є результат перевірки декларації посадової особи. Для визнання активів необґрунтованими, повинен бути доведений факт зв'язку активів з особою, а також встановлена різниця між вартістю активів та законними доходами власника. Відповідач може спростити необґрунтованість походження активів, тим самим перекинути терези правосуддя на користь сторони, яка має більшу кількість доказів та вищу ступень переконливості. Проте, не зважаючи на факт впровадження механізму ВНА в 2019 р., перші практичні справи до Вищого антикорупційного суду були подані тільки в 2021 р. [3], що свідчить про повільну адаптацію до нововведення, хоча світова практика доводить про ефективність використання інституту цивільної конфіскації (Великобританія, Італія, Німеччина та США).

Проте, не зважаючи на всі превентивні заходи спрямовані на протидію незаконному збагаченню, докорінно викоренити його неможливо, це насамперед, пов'язано із мотиваційними чинниками, які спонукають посадових осіб до швидкого збагачення. Легкі гроші – завжди високий ризик, таке твердження панує в багатьох формах суспільства, особливо де бізнес дуже повільно розвивається, а відповідно й рівень доходів є досить низьким особливо – державних службовців. Н. Стейт зазначає, що навіть в країнах, які проходять активний розвиток, рівень різних форм корупції процвітає, щороку їхні громадяни втрачають десятки мільярдів національних ресурсів [1]. Важливим мотиваційним чинником у поширенні незаконного збагачення також є високий ступінь його латентності.

Зловживання становищем в державній сфері є досить поширеним явищем, яке провокує зменшення державних активів, а отже й завдає економічного збитку суспільству. Для ефективності використання законодавчих інструментів у боротьбі з незаконним збагаченням необхідно використовувати управлінський інструментарій, який повинен містити превентивні заходи спрямовані на мінімізацію виникнення чинників спонукання до корупційних дій. Позитивним рішенням для українського суспільства стала б можливість запровадження Інституту протидії незаконному збагаченню в галузі кримінального права. Основними функціями якого є: виявлення, попередження та унеможливлення розвитку та поширення корупційного збагачення посадовими особами усіх державних рівнів.

Висновки. Незаконне збагачення є одним із видів кримінальних злочинів, деструктивного характеру, оскільки має негативний вплив на економічний стан країни, робить суттєву диспропорцію в рівні життя населення, впливає на демократичні цінності та унеможливорює сформувати довіру до чесності та прозорості виконання функцій державних органів влади. Прагнення України до інтеграції в світове суспільство ініціювало формування законодавчого базису та напрацювання практичних підходів у боротьбі та протидії поширенню незаконного збагачення посадовцями різних рівнів.

Список використаних джерел

1. Staiteb N. (2021). Illicit Enrichment: Worth How Much?! URL: <https://www.streamhouse.org/illicit-enrichment-worth-how-much> (дата звернення: 23.01.2023).
2. Безгинський Б. Об'єкт складу кримінального правопорушення незаконного збагачення. *Новітні кримінально-правові дослідження: альманах наукових праць / за ред. проф. Є.Л. Стрельцова, проф. О. В. Козаченка, PhD О.М. Мусиченко; Миколаїв: МП НУ "ОЮА", 2021. С. 152-158. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/17599> (дата звернення: 22.01.2023).*
3. Головач М., Бем М. Збагачення під час державної служби. *Юридична газета online*. 2021. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/zbagachennya-pid-chas-derzhavnoyi-sluzhbi.html> (дата звернення: 26.01.2023).
4. Інститут визнання активів необґрунтованими або цивільна конфіскація. *Online law school*. URL: <https://onlinelawschool.pro/civilconfiscation> (дата звернення: 23.01.2023).
5. Киричко В. М. Законодавчий вірус в системі КК України: визначення і актуалізація проблеми на прикладі ст.368-2 КК "незаконне збагачення". *Проблеми законності*. 2016. Вип. 133. С. 142-151.
6. Наші гроші. 2021. URL: <https://nashigroshi.org/2021/07/22/operatsiia-sadzhaty-budemo-provalylas-vurokiv-za-koruptsiu-stalo-menshe-i-vony-pom-iaakshaly/> (дата звернення: 20.01.2023).
7. Незаконне збагачення. Стаття 368-5 КК. *Законодавство.com*. URL: <https://xn--80aagahqwyibe8an.com/zakon-ukrajiny/stattya-368-nezakonne.html> (дата звернення: 21.01.2023).
8. Незаконне збагачення. Яка відповідальність? 2019. URL: <https://od.dsp.gov.ua/bez-rubryky/nezakonne-zbahachennia-iaa-vidpovidal/> (дата звернення: 15.01.2023)
9. Овчаров Д. Незаконне збагачення: як працюватиме нова норма Кримінального кодексу. *Mind*. 2019. URL: <https://mind.ua/openmind/20204085-nezakonne-zbagachennya-yak-pracyuvatime-nova-norma-kriminalnogo-kodeksu> (дата звернення: 23.01.2023).
10. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина. ст. 62. розділ II. Конституція України. URL: <https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-ii> (дата звернення: 21.01.2023).
11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів. Закон України від 31 жовтня 2019 р. № 263-IX. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T190263> (дата звернення: 22.01.2023).
12. Рішення Конституційного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 368-2 Кримінального кодексу України від 26.02.2019 № 1-п/2019. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/1_p_2019.pdf (дата звернення: 23.01.2023).

References

1. Staite, N. (2021). *Illicit Enrichment: Worth How Much?!* [Illicit Enrichment: Worth How Much?!]. Retrieved from <https://www.streamhouse.org/illicit-enrichment-worth-how-much/> [in English]
2. Bezghynskyi, B. (2021). Obiekt skladu kryminalnogo pravoporushennia nezakonnoho zbahachennia [The object of criminal offence content of enrichment]. *Novitni kryminalno-pravovi doslidzhennia – Latest crimi-*

- nal legal studies*. Almanakh naukovykh prats / za red. prof. Ye.L. Streltsova, prof. O.V. Kozachenka, PhD O.M. Musychenko. Mykolaiv: MIP NU “OIuA”, 152-158. Retrieved from <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/17599> [in Ukrainian]
3. Holovach, M., Bem, M. (2021). *Zbahachennia pid chas derzhavnoi sluzhby. Yurydychna hazeta online [Law magazine online]*. Retrieved from <https://jur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/zbahachennya-pid-chas-derzhavnoyi-sluzhbi.html> [in Ukrainian]
 4. *Instytut vyznannia aktyviv neobgruntovanykh abo tsyvilna konfiskatsiia*. Online law school. Retrieved from <https://onlinelawschool.pro/civilconfiscation> [in Ukrainian]
 5. Kyrychko, V. M. (2016). *Zakonodavchy virus v systemi KK Ukrainy: vyznachennia i aktualizatsiia problemy na prykladi st. 368-2 KK “nezakonne zbahachennia”* [The legislative virus in Ukrainian Criminal Code system: definition and actualization of the problem using the example of Article 368-2 of the Criminal Code “illegal enrichment”]. *Problemy zakonnosti – The legality problems*, 33, 142-151 [in Ukrainian]
 6. *Nashi hroshi [Our money]* (2021). Retrieved from <https://nashigroshi.org/2021/07/22/operatsiia-sadzhaty-budemo-provalylas-vyrokiv-za-koruptsiuu-stalo-menshe-i-vony-pom-iaakshaly/> [in Ukrainian]
 7. *Nezakonne zbahachennia [Illegal enrichment]*. *Stattia 368-5 KK. Zakonodavstvo.com – legislation.com*. Retrieved from <https://xn--80aagahqwyibe8an.com/zakon-ukrajiny/stattya-368-nezakonne.html> [in Ukrainian]
 8. *Nezakonne zbahachennia. Yaka vidpovidalnist? [Illegal enrichment]* (2019) Retrieved from <https://od.dsp.gov.ua/bez-rubryky/nezakonne-zbahachennia-i-aka-vidpovidal/> [in Ukrainian]
 9. Ovcharov, D. (2019). *Nezakonne zbahachennia: yak pratsiuvatyme nova norma Kryminalnoho kodeksu [Illegal enrichment. How will the new rule of Criminal code work?]* *Mind*. Retrieved from <https://mind.ua/openmind/20204085-nezakonne-zbahachennya-yak-pracyuvatyme-nova-norma-kriminalnogo-kodeksu> [in Ukrainian]
 10. *Prava, svobody ta oboviazky liudyny i hromadianyna. [Rights, freedoms and duties of a person and a citizen. st. 62. rozdil II. Konstytutsiia Ukrainy]*. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-ii> [in Ukrainian]
 11. *Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo konfiskatsii nezakonnykh aktyviv osib, upovnovazhenykh na vykonannia funktsii derzhavy abo mistsevoho samovriaduvannia, i pokarannia za nabuttia takyykh aktyviv – On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Confiscation of Illegal Assets of Persons Authorized to Perform State or Local Government Functions and Punishment for Acquisition of Such Assets*. *Zakon Ukrainy vid 31 zhovtnia 2019, 263-IKh*. Retrieved from <https://ips.ligazakon.net/document/T190263> [in Ukrainian]
 12. *Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) statti 368-2 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy – Decision of the Constitutional Court of Ukraine on the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of Article 368-2 of the Criminal Code of Ukraine*. 26.02.2019, 1-p/2019. Retrieved from https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/1_p_2019.pdf [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 15.02.2023